

NATPISI ANTIČKOG ARGIRUNTA

M i r o s l a v G l a v i č i ć

UDK:930,271(497.581Starigrad)“652”

Izvorni znanstveni rad

Miroslav Glavičić

Odjel za arheologiju

Sveučilište u Zadru

Gradnja bedema antičkog Argirunta izravno je vezana s postizanjem municipalne autonomije koja se datira u doba vladanja cara Tiberija, najvjerojatnije u godinu 34.-35. Ističu se natpisi na kojima je spomenut carski namjesnik u rimskoj provinciji Dalmaciji *L. Volusius Saturninus*, o iskazivanju počasti carici Liviji, Tiberijevoj majci i o završetku veće javne gradnje uz carsku potporu. Prikazana natpisna građa potvrđuje da su stanovnici Argirunta prihvatili rimsku epigrafsku praksu, kojom ponavljaju osnovne informacije o svojem osobnom ili zajedničkom, narodnosnom, društvenom, religijskom ili nekom drugom identitetu.

Plin., *Nat. hist.*, III, 140: *cetero per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium, Aenona, civitas Pasini, flumen Telavium, quo finitur Iapudia. insulae eius sinus cum oppodis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Gissa, Fortunata. rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula XLIII ostium Titii fluminis.*

Pri opisu Liburnije, nabrajajući u geografskom slijedu duž obale tzv. *oppida*, tj. utvrđena mjesta koja su imala protourbanu formu i koja su bila sjedišta svojih peregrinskih zajednica, Plinije Stariji navodi *Argyruntum* koji se konvencionalno ubicira na prostor današnjega Starigrada Paklenice. Naime, ondje je na položaju zvanom Punta arheološkim istraživanjima provedenima 1908., također i epigrafskim nalazima, potvrđeno postojanje rimskodobnog naselja, koje je ondje bilo formirano početkom 1. st. i egzistiralo do 4./5. st. Čini se, barem za sada,

da urbanom naselju na Puntii (*municipium Argyruntum*) nije prethodilo protourbano naselje, stoga se drži da predrimsko središte (*oppidum Argyruntum*) treba tražiti na nekom obližnjem gradinskom naselju ili čak nešto dalje na teritoriju zajednice. Naime, arheološkim rekognosciranjem na širem prostoru Starigrada Paklenice ubicirano je i dokumentirano 18 naselja gradinskog tipa.¹ Budući da se naselje formirano na uzvišenju i obroncima brijega Gradina ponad Sv. Trojice kod Tribnja Šibuljine posebno ističe svojom veličinom, debljinom kulturnih slojeva i brojnošću nalaza,² može se pretpostaviti da se ondje nalazilo protourbano

¹ Cjelovitu arheološko-topografsku studiju, koja uključuje detaljne opise prapovijesnih naselja i svih drugih nalazišta dokumentiranih na širem prostoru Starigrada Paklenice, također i pregled cjelokupne arheološke problematike antičkog Argirunta, učinila je i objavila Martina Dubolnić Glavan. Usp. M. Dubolnić, »Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar 2006., 1-55; M. Dubolnić, »Argyruntum i njegov teritorij u antici«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar 2007., 1-58.

² Lokalitet Sv. Trojica nalazi se između Šilježetarice i Tribnja Šibuljine, 6 km SZ od Starigrada Paklenice uz Jadransku magistralu. Toponim Sv. Trojica izveden je iz titulara starokršćanske crkve sagrađene u sklopu kasnoantičke fortifikacije, čiji se ostatci bedema i danas jasno očitavaju u krajoliku i pružaju prema moru. Probojem makadamskog puta od Jadranske magistrale, uz mjesno groblje i crkvicu, do zaseoka Veliki Ledenik, lokalitet je teško devastiran. Pregledom lokaliteta uz pomoć metalotragača pronađeni su vrijedni numizmatički nalazi koji su samo dijelom publicirani. Godine 2009. Arheološkog muzeju u Zagrebu doniran je inventar vojničkoga groba (mač, koplje, umbo štita i ulomci keramičke posude) datiranog u rano 1. st. po Kristu. Prema navodu donatora, nalaze su slučajno pronašli pastiri na izrazito krševitom terenu, a kako na pretpostavljenoj lokaciji nisu mogli uočiti arheološki kontekst, istraživači drže da je sadržaj tog vojničkoga groba pronađen korištenjem detektora metala. Stoga se moramo zapitati je li taj sjajan nalaz uopće nađen na lokalitetu Sv. Trojica (ako jest, zašto nije navedena »prava« lokacija?) ili potječe s nekog drugog tajanstvenog lokaliteta. U takvoj situaciji u kojoj se pouzdano ne može ubicirati niti grob jednoga vojnika, spekulacije o nazočnosti rimske vojske na lokalitetu Sv. Trojica krajem Augustove i početkom Tiberijeve vladavine nemaju smisla. Niti provedena »sondažna iskopavanja« koja su se proširila na cijeli lokalitet nisu urodila značajnijim rezultatima. Pri tom se čini da su se i naši kolege tijekom više arheoloških kampanja na lokalitetu Sv. Trojica koristili metalotragačima! Naime, iako je organizacija praktične nastave na lokalitetu i upoznavanje učenika OŠ Starigrad Paklenica s tajnama arheologije za svaku pohvalu, krajnje je neprimjereno »petašima« demonstrirati »etape arheoloških iskopavanja« uz korištenje metalotragača (!). Usp. http://os-starigrad-paklenica.skole.hr/?news_hk=1&news_id=607&mshow=894 (pregledano 12. siječnja 2019.). O lokalitetu Sv. Trojica i nalazima v. A. Glavičić, »Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI.)«, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj 1984., 16-21; Ž. Tomičić, »Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u Velebitskom podgorju«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3, XXIII, Zagreb 1990., 142-143; M. Dubolnić, »Prapovijesna nalazišta...«, 10-14; M. Dubolnić, »Argyruntum i njegov teritorij...«, 39-40; M. Dubolnić Glavan – V. Glavaš, »Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na prostoru južnog Velebita / Contribution to the study of the oldest coin circulation on the territory of Southern Velebit«. *Prilozi Instituta za arheologiju*, 28, Zagreb 2011., 95-121; A. Tonc, »Terenski pregled područja Tribanj-Krušćica-Gradina Sv. Trojica«, *Annales Instituti Archaeologici*, VI, Zagreb 2010., 118-121.; A. Tonc, »Rezultati probnih istraživanja na Gradini Sv. Trojice kod Starigrada Paklenice 2010.«, *Annales Instituti Archaeologici*, VII, Zagreb 2011., 85-87; A. Tonc, »Rezultati probnih istraživanja na Gradini Sv. Trojice 2012. godine«, *Annales Instituti Archaeologici*, IX, Zagreb 2013., 116-120; A. Tonc – I. Radman-Livaja, »Rezultati probnih

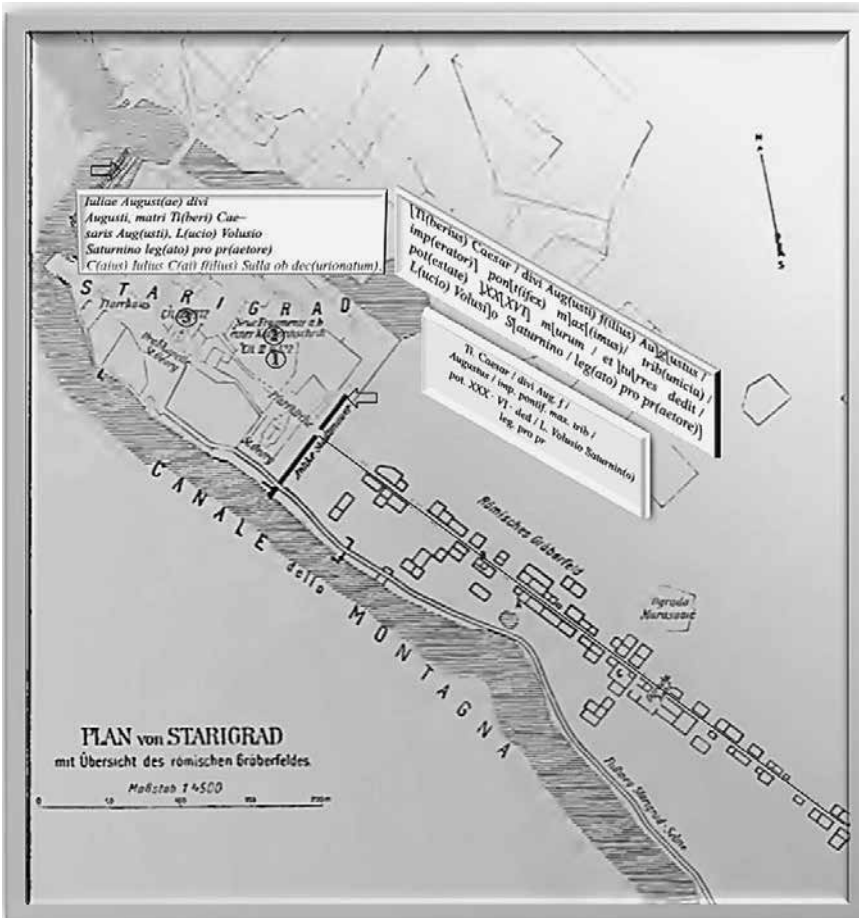
Pogled s Gradine na lokalitet Sv. Trojica i na sjeveroistočni potez bedema ranobizantske fortifikacije, 2002.

središte peregrinske *civitas*, tj. kod Plinija Starijeg navedeni *oppidum Argyrun-tum*. Obradom prikupljenih prostornih podataka određene su granice teritorija zajednice³ čije stanovništvo tijekom antike gravitira novom urbanom središtu koje se početkom 1. st. po Kristu formira na položaju Punta u današnjem Starigradu Paklenici. Budući da rimskodobni grad nastaje na ravnom terenu uz obalu mora, njegova planska izgradnja obavljena je prema načelima rimskog urbanizma. Tijekom arheoloških istraživanja, koja je godine 1908. u Starigradu Paklenici proveo Austrijski arheološki institut pod vodstvom Mihovila Abramića i Antona Colnaga, određen je urbanistički izgled rimskodobnog Argirunta. Rezultati istraživanja objavljeni su 1909.,⁴ a na priloženom planu vidljiv je poluotočni smještaj grada i

istraživanja na Gradini Sv. Trojice 2013. godine«, *Annales Instituti Archaeologici*, X, Zagreb 2014., 140-143; A. Tonc – I. Radman-Livaja – M. Dizdar, »The Warrior Grave from Sveta Trojica near Starigrad Paklenica«, *Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu. Radovi XVII. ROMEC-a / Weapons and military equipment in a funerary context. Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference*, Zagreb 2013., 245-258; A. Bertol, »Individual finds or a coin hoard – analysis of the Mazin-type material from the Sveta Trojica hill-fort site near Starigrad Paklenica«, *Miscellanea Historiae Antiquitatis. Proceedings of the First Croatian-Hungarian PhD Conference on Ancient History* (G. Nemeth, D. Bajnok eds.), HPS 21, Budapest-Debrecen 2014., 111-142; A. Tonc – I. Radman-Livaja – A. Bertol, »Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2014. godine«, *Annales Instituti Archaeologici*, XI, Zagreb 2015., 83-86.

³ Teritorij peregrinske zajednice obuhvaćao je površinu od oko 220-250 km², a protezao se obalom od današnje Sv. Marije Magdalene (Mandaline) na sjeverozapadu do otprilike Rovanjске na jugoistoku, uključujući pripadajuću vršnu zonu Velebita sa značajnim planinskim resursima od Stapa, Sinokosa, Malog i Velikog Rujna do Malog i Velikog Libinja. M. Dubolnić, »*Argyrun-tum* i njegov teritorij...«, 25-28, 42 (Karta I.).

⁴ M. Abramić – A. Colnago, »Archaeologische Untersuchungen in Norddalmatien (III. Gra-

Plan Starigrada s označenim mjestima nalaza antičkih natpisa (1. *CIL* III, 14322; 2. *ILJug* 2894; 3. *CIL* III, 9972), bedema i prostiranja nekropole prema M. Abramić – A. Colnago, *Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, Bd. XII, Beiblatt, Wien 1909., 47-48.

njegova gotovo pravilna pravokutna tlocrtna forma flankirana bedemima koji se protežu u dužinu 220 m i u širinu 150 m, tj. urbana površina zauzimala je površinu od cca 3,5 hektara. Iako urbani prostor nije bio istraživani, a gradnjom kuća i širenjem mjesnog groblja znatno je otežana njegova vizualna percepcija, dokumentirani potezi gradskih bedema i utvrđeni smjer glavne gradske komunikacije (*decumanus maximus*), koji se pružao u smjeru SZ – JI, sugeriraju da je grad imao pravilan ortogonalni raster.⁵ Koncentracija nalaza arhitektonskih ulomaka,

bungen in Starigrad – ARGYRUNTUM)«, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, 12, Wien, 1909., (Baiblatt), 45-48.

⁵ Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru proveo je u veljači 2018. u Starigradu Paklenici na prostoru ispred župne crkve sv. Jurja zaštitno arheološko istraživanje. Budući da je to

dokumentirane građevinske strukture i nalazi epigrafskih spomenika dokazuju da se na prostoru današnjeg mjesnog groblja sa crkvom sv. Jurja i obližnjeg posjeda Katalinić nalazila gradska dominantna: forum sa svetištem i drugim javnim objektima. Epigrafska svjedočanstva o javnim gradnjama koje je 34./35. godine po Kristu financirao car Tiberije navode na zaključak da je pri kraju njegove vladavine *Argyrintum* postigao municipalni status, što znači da je prema rimskim pravnim normama imao status grada. Isti smjer pružanja gradskoga dekumana nastavlja se i izvan grada, paralelno s obalnom linijom u pravcu JI, gdje je uz komunikaciju istražena nekropola s grobnim parcelama u dužini od 500 metara. Inventar više od 400 istraženih paljevinskih grobova činili su brojni i veoma kvalitetni primjerci staklenih posuda, nakita i predmeta svakodnevne uporabe, a pronađeno je i nekoliko ulomaka sepulkralnih spomenika s natpisom.⁶ Dokumentirani nalazi okvirno se datiraju u razdoblje od 1. do početka 4. st. Budući da su najbrojniji i najvažniji inventari grobova datirani u 1. i 2. st., zaključuje da je to bilo vrijeme općeg prosperiteta, koje postupno opada tijekom 3. st. Sudeći prema nalazima s nekropole tijekom 4. st. život u gradu zamire i vjerojatno u 5. st. prestaje.⁷ Što je dovelo do propasti antičkoga grada, nije poznato. U kriznim vremenima kasne antike, kada zbog opasnosti povišeni položaji dobivaju veće strateško značenje, na mjestima ranijih gradinskih naselja sagrađene su dvije ranobizantske fortifikacije tipa *castrum*. Obje su locirane na uzvišenjima uz obalu mora, jedna na obronku Gradine i oko crkve sv. Trojice kod Tribnja Šibuljine, a druga na rtu Gradina u uvali Modrić kod Rovanjске.⁸ Iako je njihova primarna funkcija bila kontrola dijela plovnog puta uzduž Velebitskog kanala, neupitno je da se zbog osobne sigurnosti i drugih interesa u njihovoj blizini grupira lokalno stanovništvo pa navedene utvrde u promijenjenim okolnostima preuzimaju funkciju središta svoje zajednice.

bilo prvo stručno iskopavanje unutar urbanog tkiva Argirunta, dobiveni rezultati iznimno su važni za definiranje kronologije naseljenosti prostora i rekonstrukciju rastera naselja u antici. U istraženju sondi površine cca 44 m² dokumentirani su arhitektonski ostatci stambenog objekta sagrađenog u kasnom 1. i urušenog početkom 3. st. Datacija gradnje i korištenja građevine definirana je nalazima krovnih ploča s radioničkim pečatima te osobito brojnim nalazima predmeta za svakodnevnu uporabu (kuhinjska keramika, fino stolno posuđe, amfore, svjetiljke), koji tipološki i kronološki pripadaju navedenom razdoblju. Pri tom je osobito važno naglasiti da stratigrafija istraženog dijela pokazuje jednoslojnost i da se u kulturnom sloju pronašao isključivo materijal antičke provenijencije. Otkriveni zidovi građevine pružaju se u smjeru SI – JZ i SZ – JI te se u potpunosti poklapaju s ranije utvrđenim smjerom pružanja glavnih gradskih komunikacija, što je dokaz poštovanja pravilne urbanističke sheme pri gradnji stambenog objekta u JI dijelu grada. Igor Borzić i Vedrana Glavaš referirali su o rezultatima arheoloških istraživanja ispred župne crkve sv. Jurja na znanstveno-stručnom skupu u Starigradu Paklenici, 23. travnja 2018., te napisali članak koji će biti objavljen u zborniku skupa.

⁶ M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 52-112; I. Fadić, »Starigrad u antici«, *Paklenički zbornik*, 1, Starigrad Paklenica 1995., 230; M. Dubolnić, »*Argyrintum* i njegov teritorij...«, 29-33.

⁷ B. Nedved, »Srednje i južno velebitsko podgorje u rimsko doba«, *Paklenički zbornik*, 1, Starigrad Paklenica, 1995., 226; I. Fadić, *op. cit.* (6), 230.

⁸ A. Glavičić, *op. cit.* (2), 16-21; Ž. Tomić, *op. cit.* (2), 141-142; M. Dubolnić, »Prapovijesna nalazišta...«, 12-14, 22-23; M. Dubolnić, »*Argyrintum* i njegov teritorij...«, 38-40.

Natpis CIL III, 14322 (Arheološki muzej u Zadru)

Konstataciju da je epigrafska građa vrlo prvoga reda u rekonstrukciji povijesti nekoga naselja potvrđuju tri dokumentirana natpisa (dva sačuvana u cijelosti i jedan u pouzdanoj rekonstrukciji), koji svjedoče da je tijekom vladavine cara Tiberija, u doba namjesništva Lucija Voluzija Saturnina, *Argyrumtum* posjedovao glavne atribute grada. Prvi natpis, koji je pronađen godine 1895. na posjedu Ante Katalinića na Puntii, u restituciji glasi:

*Ti(berius) Caesar, / divi Aug(usti) filius, / Augustus, / imp(erator), pontif(ex) max(imus), trib(unicia) / pot(estate) XXXVI ded(icavit). / L(ucio) Volusio Saturnin(o) / leg(ato) pro pr(aetore).*⁹

Budući da su na natpisu nomenklatura i titulatura cara Tiberija navedeni u nominativu, nema dvojbe da je aktualni car Tiberije dao sagraditi i posvetiti (*dedicavit*) neki objekt na kojemu je svečano bio postavljen taj natpis. Natpis je, dakle, bio postavljen kako bi simbolički obilježio završetak neke veće javne gradnje koju je izravno iz državne blagajne financirao car Tiberije u godini kada je po tridesetšesti put obnašao čast pučkoga tribuna. Stoga postavljanje natpisa i inauguraciju sagrađenog objekta možemo precizno datirati u godinu 34./35. po Kristu. Što je to konkretno bilo sagrađeno, ne znamo jer nije bilo zapisano, međutim činjenica da je natpis sa spomenom aktualnog cara bio postavljen u središtu Argirunta, znači da je taj natpis obilježio neki iznimno svečani i možda najvažniji događaj u povijesti mjesta. Na ovom je natpisu, a također i na sljedeća dva, uz carevo ime s titulama navedeno i ime Lucija Voluzija Saturnina s pripadajućom titulom carskog namjesnika provincije,¹⁰ i to u ablativu. To znači da je Lucije Vo-

⁹ Natpis (84 x 64,5 x 10 cm) izložen je u antičkom postavu Arheološkog muzeja u Zadru (inv. br. 172). CIL III, 14322; M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 49-50; A. Jagenteufel, »Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian«, *Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung*, 12, Wien 1958., 19, Nr. 10; I. Fadić, *op. cit.* (6), 1995., 230; M. Dubolnić, »Argyrumtum i njegov teritorij...«, 19.

¹⁰ *L. Volusius Saturninus* (38./37. pr. Kr. – 56. po Kr.) bio je jedan od najdugovječnijih i naj-

luzije Saturnin na natpisima iz Argirunta naveden kao eponimni magistrat, koji je u trenutku postavljanja natpisa obnašao dužnost carskog namjesnika provincije, što je suprotno od olako izrečene i pogrešne tvrdnje da car Tiberije posvećuje (što?) namjesniku Saturninu,¹¹ odnosno interpretacije da je to počasni natpis Lucija Voluzija Saturnina, carskoga namjesnika provincije Dalmacije, caru Tiberiju.¹²

Godine 1908., također na posjedu Ante Katalinića, pronađena su dva ulomka natpisa, koji je u cijelosti rekonstruiran na temelju teksta prethodnog natpisa i u restituciji glasi:

[*Ti(berius) Caesar*] / [*divi Aug(usti) filius Au*]g[*ustus*] / [*imp(erator)*] *pon*[*t(ifex) m*]ax[*imio*] [*trib(unicia)*] / [*pot(estate)*] XX[XVI] m[*urum*] / [*et tu[rres dedit]*] / [*L(ucio) Volusi*]o S[*aturnino*] / [*leg(ato) pro pr(aetore)*].¹³

S obzirom na autentičnost prethodnog natpisa, isto tako jer su tijekom arheoloških istraživanja dokumentirani potezi gradskih bedema, rekonstrukcija teksta natpisa je prihvaćena,¹⁴ pa čitamo da je car Tiberije »dao bedem i kule« (*murum et turres dedit*) Argiruntu. Naime, bilo je uobičajeno da se gradnja većih infrastrukturnih objekata financira direktno iz carske blagajne, pri čemu se aktualni car navodi kao donator koji je nešto »dao« gradu. Tako je i na natpisima iz provincije Dalmacije nekoliko puta zabilježena formulacija da car »daje bedem i kule«, kao na primjer u Jaderu, gdje je na dva natpisa zabilježeno kako je car August,

bogatijih rimskih senatora, koji je tijekom sjajne političke karijere bio odani i poštovani suradnik petorice careva. Za vladavine cara Tiberija, kada je bio u sedamdesetim godinama života, nešto prije 29. po Kristu), postao je carski namjesnik u provinciji Dalmaciji. Dužnost provincijskog namjesnika obnašao je još u vrijeme vladavine cara Kaligule, kada ga je oko 40. po Kr. zamijenio *L. Arruntius Scribonianus*. Saturnin je iz Dalmacije otišao u Rim, gdje je sve do svoje smrti obnašao dužnost gradskog prefekta (*praefectus urbi*). Sudeći prema sačuvanim epigrafskim svjedočanstvima iz Dalmacije, bio je veoma aktivan namjesnik koji je nastavio s administrativnim uređenjem provincije i razgraničenjima teritorija peregrinskih zajednica (*CIL III*, 2882, 8472, 9832-33). Bio je patron Enone (*Aenona*), čiji su mu stanovnici za učinjena dobročinstva i zasluge postavili čak tri počasna spomenika (*CIL III*, 2974-76). Budući da je bio provincijski namjesnik, naveden je kao eponimni magistrat na tri sačuvana natpisa u Argiruntu (*CIL III*, 9972, 14322, *ILJug* 2894). Pregledno o Saturninovoj aktivnosti na temelju epigrafske građe v. A. Jagenteufel, *op. cit.* (9), 17-21, S. Mesihović, *Proconsules, legati et praesides. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Sarajevo 2014., 90-104.

¹¹ S. Mesihović, *op. cit.* (10), 101-102: »Tiberije Cezar, božanskog Augusta sina, August, imperator, vrhovni svećenik, tribunske moći 36 (godina) posvećuju Luciju Volusiju Saturninu, legatu propretoru.«

¹² J. Vučić – N. Čondić – K. Appio Junio – R. Jurić, *Arheološki muzej Zadar. Vodič*, Zadar 2015., 31.

¹³ *ILJug* 2894; M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 49-51; I. Fadić, *op. cit.* (6), 230; M. Dubolnić, »*Argyrunum* i njegov teritorij...«, 19.

¹⁴ Pri tom se mora naglasiti da se na dva sačuvana ulomka (ulomak »a« 31 x 17,5 cm, ulomak »b« 20 x 23 cm) može pročitati ili prepoznati samo 10-ak slova izvornog teksta natpisa, što M. Abramiću i A. Colnagu nije bila prepreka da ga u cijelosti rekonstruiraju, dokazavši pritom svoje izvršno epigrafičko znanje i suvereno poznavanje teme o kojoj raspravljaju. Budući da je predložena rekonstrukcija teksta natpisa egzaktna, imajući u vidu poznati arheološki kontekst u kojemu je dokumentiran natpis *CIL III*, 14322, držimo da se može koristiti u raspravi o municipalitetu Argirunta. Usp. M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 51.

posebno apostrofiran kao *parens coloniae, murum et turris dedit*.¹⁵ Budući da su fortifikacije glavni atribut antičkoga grada, carske munificijencije povezane s gradnjom bedema i kula povezuju se s postizanjem municipaliteta, stoga se drži da je *Argiruntum* konstituiran kao *municipium* tijekom vladavine cara Tiberija, godine 34./35. po Kristu.¹⁶ Prema predloženoj rekonstrukciji na kraju natpisa bilo je navedeno ime Lucija Voluzija Saturnina s pripadajućom titulom carskog namjesnika u ablativu.¹⁷

Navodeći važne epigrafske spomenike iz Starigrada Paklenice, u svom izvješću o arheološkim istraživanjima koja su ondje proveli 1908. godine, M. Abramić i A. Colnago dokumentirali su i ostale poznate epigrafske spomenike među kojima se svojim značenjem ističe natpis koji u restituciji glasi:

*Iuliae August(ae), divi / Augusti matri Ti(beri) Caelsaris Aug(usti), / L(ucio) Volusio / Saturnino, leg(ato) pro pr(aetore). / C(aius) Iulius C(ai) fil(ius) Sulla ob (honorem) dec(urionatum).*¹⁸

I na tom trećem poznatom natpisu iz Argirunta spomenuti su i car Klaudije i namjesnik Lucije Voluzije Saturnin, međutim povod postavljanja toga natpisa različit je od prethodno opisanih. Naime, na ovom je natpisu lokalni uglednik *C. Iulius Sulla* u čast svoga izbora u gradsko vijeće iskazao počast carici Liviji, ženi diviniziranoga cara Augusta i majci vladajućeg cara Tiberija.¹⁹ Natpis je nepobitan dokaz da je tijekom Tiberijeve vladavine i Saturninova namjesništva u provinciji u urbanom središtu peregrinske zajednice, dakle na lokalnoj municipalnoj razini, bio implementiran carski kult, iznimno snažno sredstvo romanizacije, u kojemu su osobito participirali pripadnici lokalne elite željni magistratura i vlastite promocije. To je motiv zbog kojega počast carici Liviji iskazuje Gaj Julije Sula slaveći svoj izbor u gradsko vijeće.²⁰ Dokumentirani izbor lokalnog dekuri-

¹⁵ *CIL III, 2907 (Iader): Imp(erator) Caesar Divi fil(ius) Aug(ustus) / parens coloniae murum / et turris dedit / T(itus) Iulius Optatus turris vetustate / consumptas impensa sua restituit. CIL III, 13264 (Iader): Imp(erator) Caesar Divi fil(ius) / Augustus parens / coloniae murum turris / dedit. CIL III, 3117 (10117) (Arba): [Imp(erator) Caesar Divi fil(ius)] / [Augustus] / [imp(erator)] XII tr(ibunicia) pot(estate) XIII / murum et turres / dedit.*

¹⁶ Datacija je izvedena prema navodu obnašanja Tiberija časti pučkoga tribuna po tridesetšesti put na natpisu *CIL III, 14322*.

¹⁷ Suprotno predloženoj rekonstrukciji, S. Mesihović drži da je zbog fragmentiranosti natpis »prilično rastegnuto rekonstruiran u tekst u kojem se spominje legat Lucije Volusije Saturnin« i da je »potrebna prilična mašta kako bi se na njemu pročitalo ime Saturnina«. Usp. S. Mesihović, *op. cit.* (10), 101, bilj. 281.

¹⁸ Natpis (47 x 26 x 55 cm) danas je izložen u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu. *CIL III, 9972*; M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 51; A. Jagenteufel, *op. cit.* (9), 17-18, Nr. 8; M. Dubolnić, »*Argyrunum* i njegov teritorij...«, 19-20.

¹⁹ Nakon Augustove smrti, 14. godine, *Livia Drusilla* i formalno je adoptirana u porodicu Julija i od tada se službeno zove *Iulia Augusta*. Umrla je u 86. godini života, 29. godine, u Rimu, gdje je sahranjena u Augustovu mauzoleju. Iako je već za života stekla iznimno poštovanje rimskoga naroda i senata, tijekom vladanja cara Tiberija, njezina sina, bila je lišena osobitih javnih počasti. Divinizirana je tek 42. godine, 17. januara, na početku vladavine cara Klaudija, njezina unuka. Od tada se na natpisima naziva *Diva Iulia*.

²⁰ Navod *ob honorem* označuje da magistrat, slaveći postizanje magistrature, ispunjava svoje predizborno obećanje. Ta je epigrafska praksa dobro dokumentirana na natpisima u rimskoj provinciji Dalmaciji, na primjer u Liburniji: *CIL III, 3158 (Aenona) ob honorem*

Natpis CIL III, 9972 (Arheološki muzej u Splitu)

ona također je i svojevrsna potvrda municipaliteta Argirunta postignutog tijekom vladavine Tiberija. I na ovom su natpisu imena i titula provincijskog namjesnika navedeni u ablativu, što znači da je Lucije Voluzije Saturnin ovdje također naveden kao eponimni magistrat za čijeg je namjesništva lokalni uglednik iskazao počast carici Liviji,²¹ odnosno pogrešan je zaključak da je natpis »posvećen i legatu propretoru Volusiju Saturninu«.²²

Već sama činjenica da je postigao dekurionat ističe Gaja Julija Sulu kao lokalnog uglednika i pripadnika vladajuće elite autohtonog podrijetla. Za sada nemamo drugih primjera koji se odnose na participaciju članova lokalne elite u upravi Argirunta, međutim u više liburnskih municipija dokumentirana je praksa da pripadnici vodećih romaniziranih porodica, zadržavajući ranije stečene pozicije vlasti, obnašaju magistrature i postižu članstvo u gradskom vijeću u prvom, drugom i sljedećim naraštajima po dobivanju građanskog prava. Primjetno je da se u njihovom rimskom imenskom obrascu pojavljuju latinizirana imena domaćeg onomastikona u funkciji kognomena i patronimika, također i gentilicija, a nije rijetkost da njihov prenamen, nomen i filijacija glasi *C(aius) Iulius C(ai) f(i)lius*.²³

duoviratum, CIL III, 2871 (Nedinum) ob honorem aedilitatis, CIL III, 2802 (Scardona) ob honorem auguratus, CIL III, 9972 (Argyruntum) ob honorem decurionatus.

²¹ Činjenica da je u Argiruntu počast carici Liviji iskazana prije njezine smrti, određuje početak Saturninova namjesništva u provinciji Dalmaciji u godinu 29. ili nešto ranije.

²² S. Mesihović, *op. cit.* (10), 100: »Juliji Augusti, božanskog Augusta, majci Tiberija Cezara Augusta, Luciju Volusiju Saturninu legatu propretoru, Gaj Julije, sin Gaja, Sula u čast dekurionata.«

²³ *Iulii* su veoma brojni na prostoru Liburnije, gdje su dokumentirani među magistratima i drugim uglednicima kojima se može dokazati autohtono podrijetlo (*Apsorus*, *Curicum*, *Lopsica*, *Aryruntum*, *Corinium*, *Nedinum*, *Asseria*, *Alveria*, *Varvaria*, *Scardona*). Bez pretenzije da šire elaboriramo temu, ovdje za ilustraciju ugleda Julijevaca koji posjeduju rimsko građansko pravo i obnašaju magistrature navodimo primjer iz Enone (*Aenona*), gdje

Budući da je upravo tako imenovan i *C. Iulius C. f. Sulla*, navedenog dekuriona Argirunta, koji je u čast svojega izbora iskazao počast carici Liviji neposredno prije njezine smrti 29. godine po Kristu, možemo okarakterizirati kao lokalnog uglednika autohtonog podrijetla, odnosno, imajući u vidu dokumentirane društvene procese u Liburniji, pretpostaviti da su u Argiruntu tijekom 1. st. po Kristu vodeću ulogu imali romanizirani *Iulii*, čiji su pripadnici obnašali magistrature i postizali članstvo u gradskom vijeću.

Epigrafska baština antičkog Argirunta sadrži više ulomaka natpisa sepulkralnog karaktera, koji dokazuju da su ondje tijekom ranoga Principata živjeli *Quinctii*, *Turcii*, *Aufidii*, *Metinii*.²⁴ Većina tih ulomaka pronađena je tijekom arheoloških istraživanja nekropole, stoga je velika šteta da smo zbog fragmentiranosti spomenika lišeni konkretnijih podataka o komemoriranima i onima koji im postavljaju spomen.²⁵ Više podataka ostalo je zapisano samo na nadgrobnom spomeniku koji je za života postavila majka *Aelia Maxima* komemorirajući pokojnoga sina Severa. Natpis u restituciji glasi:

*C(aio) M(arcio?) Se[ly]ero, eq[ui]t[us] ex singularib[us] ex c(o)hor[te] pr(aetoria) IX, / stip(endiorum) II, vixit an(nos) XXX. / Ael(ia) Maxima malter filio infelicio[simo] b(ene) m(erenti) et sivi (sic) / viva fecit.*²⁶

Iz teksta natpisa doznajemo da je komemorirani *C. M. Severus* služio kao konjanik carske garde u IX. pretorijanskoj kohorti. Na natpisu je zabilježeno da je umro u tridesetoj godini života, ali ne znamo je li umro u Rimu, gdje je proveo dvije godine u vojnoj službi, ili možda u Argiruntu, odakle je vjerojatno bio rodom. Komemorirani *Severus*, kojemu ne znamo gentilno ime, jer je na natpisu napisana samo sigla nomena,²⁷ nije bio jedini pripadnik elitnih carskih postrojbi rodom iz liburnskih krajeva koji je služio u Rimu. Na natpisima je zabilježeno da su neki pretorijanci rodom iz Liburnije za vrijeme službe umrli u Rimu, gdje

su dokumentirani *C. Iulius Ceuni f. Ser. Curticus Aetor* (*ILJug* 215) i (možda) *C. Iulius C. f. Ser. Aetor* (*CIL* III, 3158). U Lopsiki, središtu peregrinske zajednice Lopsa (*oppidum Lopsica*), koje za vladanja cara Tiberija postiže gradski status (*municipium Lopsica*), vodeću su ulogu imali romanizirani *Iulii*. Ondje je komemoriran *Ti. Iulius Ti(?) f. Ser. Sura*, koji je tijekom svojega života obnašao edilsku, potom u dva navrata redovitu duovirsku i jednom kvinkvenalnu douvirsku službu. M. Glavičić, »Crtice o stanovništvu antičke Lopsike«, *Diadora*, 26/27, Zadar 2013., 519-536.

²⁴ *ILJug* 2895-2898; A. Colnago – J. Keil, »Archäologische Untersuchungen in Norddalmatien«, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, Bd. VIII, Wien 1905., (Beiblatt), 56-57; M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 51, 59-61; M. Zaninović, »Stanovništvo velebitskog podgorja u antici«, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj 1984., 39; M. Dubolnić, »*Argyruntum* i njegov teritorij...«, 24, bilj. 67-68.

²⁵ Na primjer, na donjem dijelu cilindričnog spomenika tipa tzv. liburnski cipus sačuvana su samo dva posljednja retka natpisa *Metinius Nilu*[... M. Abramić – A. Colnago, *op. cit.* (4), 60.

²⁶ Na ploči od vapnenca (dim. 50 x 32 x 12 cm) sačuvano je 8 redaka natpisa. Budući da je spomenik otučen, držimo da restituciju natpisa treba početi posvetom [*D(is) M(anibus)*]. Ispod natpisa isklesana je *ascia*. Natpis je pronađen 1904. u Starigradu Paklenici, a danas je pohranjen u arheološkoj zbirci Zavičajnog muzeja u Obrovcu. *ILJug* 2895; A. Colnago – J. Keil, *op. cit.* (34), 56-57; M. Dubolnić, »*Argyruntum* i njegov teritorij...«, 24, bilj. 69.

²⁷ Hipotetska restitucija gentilicija *M(arcus)* navedena je prema M. Dubolnić, »*Argyruntum* i njegov teritorij...«, 24, bilj. 69.

su i sahranjeni,²⁸ a neki su se nakon časnog otpusta vratili u svoj rodni kraj, gdje aktivno provode ostatak života.²⁹ Budući da je na epitafu iz Argirunta izrijekom navedeno da je majka *Aelia Maxima* za života postavila spomen sebi i pokojnom sinu, jasno je da je *Severus* ondje bio sahranjen.³⁰ Na temelju epigrafskih osobitosti natpisa i osobito majčinog gentilicija *Aelia*, koji indicira postizanje civiteta za vladanja cara Hadrijana, natpis možemo datirati u razdoblje poodmaklog 2. st.³¹

Iako je prikazana natpisna građa skromna, ona ipak potvrđuje da su stanovnici Argirunta prihvatili rimsku epigrafsku praksu kojom perpetuiraju osnovne, dijelom hotimice i reducirane, informacije o svojem osobnom ili zajedničkom, narodnosnom, društvenom (statusnom, familijarnom, profesionalnom), religijskom ili nekom drugom identitetu. Istodobno natpisna građa svjedoči o visokom stupnju romanizacije autohtone zajednice koja se reflektirala u urbanizmu, arhitekturi, epigrafici, onomastici, municipalizaciji, religiji i materijalnoj kulturi.³²

²⁸ *M. Valerius Quintianus*, rodom iz Senije (*Senia*), bio je vojnik I. pretorijanske kohorte, koji je umro u 21. godini života i sahranjen u Rimu (*CIL* VI, 2451). *M. Sestius Clemens*, rodom iz Enone (*Aenona*), bio je vojnik XI. gradske kohorte, koji je umro u 30. godini života i sahranjen u Rimu (*AE* 1984, 63).

²⁹ U Fulfinu (*Fulfinum*) je *L. Sestius Dexter*, veteran III. pretorijanske kohorte, vlastitim novcem učinio neku munificijenciju vezanu uz mjesni vodovod (D. Rendić-Miočević, »Novootkriveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 8, ser. 3, Zagreb 1974., 47-55). U Arbi (*Arba*) je *Sex. Quinctilius Seneca*, veteran III. pretorijanske kohorte, nakon povratke u svoj rodni grad postavio dedikaciju Jupiteru (*CIL* III, 3114). Nakon časnog otpusta, kući se vratio i *T. Caninius Maximus*, veteran VI. pretorijanske kohorte (*Clambetae*, *CIL* III, 2884).

³⁰ Moguće je također pretpostaviti da je umro u Rimu, odakle su njegovi pepeoni ostatci preneseni u Argirunt, gdje ih je sahranila njegova majka. Sličan je slučaj zabilježen i u Koriniju (*Corinium*), gdje je majka *Calpurnia Volaesa* postavila spomen Marku Juliju Severu, vojniku VII. gradske kohorte u Rimu (*CIL* III, 2886).

³¹ Budući da je tada u Liburniji proces romanizacije autohtonog stanovništva bio završen, nositelje gentilicija *Aelius* u Argiruntu možemo tretirati i kao doseljenike iz (bliže) unutrašnjosti. M. Zaninović, »Antička naselja ispod Velebita«, *Senjski zbornik*, 8, Senj 1981., 195.

³² Priopćenje pod naslovom *Natpisi antičkog Argirunta* održano je u Starigradu Paklenici, 23. travnja 2018., na znanstveno-stručnom skupu *Starigrad-Paklenica*.

EPIGRAPHY OF ANCIENT ARGYRUNTUM

Miroslav Glavičić

According to the known epigraphic material, Argyruntum made its greatest progress during the rule of Emperor Tiberius. From a reconstruction of the epigraph *ILJug 2894* it is thought that Tiberius »gave wall and towers« (*murum et turres dedit*) to the settlement, the existence of them being confirmed by excavations conducted in 1908 in Starigrad Paklenica. Since it was walls that were the main attribute of an ancient city, their construction is directly connected with Argyruntum achieving municipal autonomy, dated to the reign of Tiberius, probably in AD 34-35. This dating is confirmed in the inscription *CIL III, 14322*, which symbolically marked the ending of some major public works that were financed by Emperor Tiberius. Both inscriptions also mention L. Volusius Saturninus, who at that time held the office of governor in the province of Dalmatia (*legatus pro praetore*, ca 29-40). As the eponymous magistrate in the province, Saturninus was also cited on epigraph *CIL III 9972*, in which honour is paid to Empress Livia, wife of Emperor Augustus and mother of Tiberius. This inscription was put up by C. Iulius Sulla to mark his election to the city council, which is also direct confirmation of the municipal status of Argyruntum. During the 1st and 2nd century the population of Argyruntum comprised the Metinii, Quinctii and Turcii, documented on epitaphs found during research into the necropolis. C. M. Severus was a cavalryman of the imperial guard and a member of the 9th Praetorian Cohort in Rome (*ILJug 2895*).

Although the epigraphic material adduced is modest, it nevertheless confirms that the inhabitants of Argyruntum had adopted Roman epigraphic practice, thus perpetuating basic information, partially deliberately pared down, about their personal or communal, ethnic, social (status, familial, professional) religious or some other identity. At the same time the epigraphic material tells of the high degree of Romanisation of the indigenous community, which was reflected in the urban planning and design, architecture, epigraphy, onomastics, municipalisation and material culture.